

Ідея середнього класу як гаранта стабільного розвитку

Ірина Кіянка,
кандидат політичних наук,
старший викладач політології та конфліктології
Львівського інституту менеджменту

У кожній державі ми знаходимо три групи громадян: дуже заможних, дуже убогих і третю, що стоїть посередині між ними. Оскільки ж, на думку багатьох, поміркованість і середина найкраще (між двома крайнощами), то, зрозуміло, і середній статок з усіх благ найкращий.

Арістотель [2]

У статті розглядається проблема формування в Україні середнього класу. В країнах Західної Європи та США цей клас є однією з найважливіших соціальних груп, що гарантують демократичний розвиток суспільства.

Починаючи з 1990-х років, ідея середнього класу як гаранта політичної стабільності в демократичних суспільствах, оволоділа умами значної частини представників українського політикуму. Це, до речі, спостерігалось й в інших посткомуністичних державах. Але, по суті, ми вдивлялися якщо не у вчорашній день, то в світанок дня сьогоднішнього. Бо вже тоді середній клас країн Західної Європи і Північної Америки переживав нову фазу свого розвитку. Йшлося про народження „нового середнього класу” – це ми згодом прочитали у працях Д. Белла.

Класичний, якщо можна так сказати, середній клас складається з досить заможних людей, свідомих громадян, яким не байдужа доля країни. За ustalеними стандартами, до цього класу належать особи з високою професійно-освітньою підготовкою та інтелектуальним потенціалом, що забезпечує їм значний попит на ринку праці. Завдяки цій обставині середній клас є практично гарантом стабільності суспільства, його політичної системи.

Нові держави, що утворились на теренах колишнього „соцтабору”,

зацікавлені у створенні ефективних економічних моделей суспільства. В часи, коли політологи й економісти вели запеклі дискусії з проблем „перехідного суспільства” та його можливих основних цінностей, ідея формування середнього класу вважалась ще передчасним і навіть делікатним питанням.

Ми підтримуємо думку багатьох вітчизняних політологів, що суспільство набуває якостей перехідного тоді, коли в ньому зароджуються економічні і соціально-політичні відносини якісно нового типу. Тоді, власне, й виникають умови для формування такої соціальної верстви, як середній клас. Так вважають і західні політологи (Дж. Гелбрейт, Д. Белл, З. Бжезінський), констатуючи, що структурування середнього класу значно залежить від збільшення в ньому представників науково-технічної і творчої інтелігенції. Це явище, однак, виявилось важкозрозумілим у нас, особливо в середовищі колишньої радянської партеліти, яка продовжувала вважати середній клас ворожим для робітників і селян. Та з часом, особливо з середини 1990-х років, інтерес до ідеї середнього класу значно посилюється,

Н. Пахомова у статті „Середній клас в Україні: неоплачені перспективи”, розглядаючи проблеми становлення цього класу, зауважує: „Абсолютна більшість представників середнього класу є невеликою в усіх посткомуністичних країнах. І щоб з’явився новий середній клас – стабільний, легальний, некриміналізований – треба мати відкрите громадянське суспільство, яке б уміло захищати власні інтереси, активізувало розвиток етичних і законодавчих норм, спрямованих на реалізацію свого економічного і духовного потенціалу” [5].

Звідси випливає, що сильне громадянське суспільство є запорукою формування здорового середнього класу, який уміє захищати свої інтереси, а відтак і інтереси усього суспільства. Проте помітний скептицизм автора цитованої статті щодо перспектив формування середнього класу в Україні. Адже сучасна політична еліта країни вже виплекала власні цінності, має власні амбіції, серед яких не знайшлося місця для ідеї формування середнього класу.

Аби середній клас міцнів, в нього слід вкраплювати не тільки принципи демократії і свободи, а й забезпечувати йому можливості поступово нагромаджувати соціальні блага, що в українському суспільстві, на жаль, залишається тільки декларацією. Навіть після подій „помаранчевої революції” середній клас сприймається у нас ніби якесь незвичайне, а навіть абстрактне явище. Адже ми не можемо зараз впевнено сказати, що середній клас в соціальній стратифікації українського суспільства складає 40 – 50 % як це є в переважній більшості західних країн.

Спостережено, що в період виборчих кампаній більшість партій і виборчих блоків заявляють, що жадали б бачити в Україні потужний, інтелектуальний середній клас, котрий став би їх електоральною базою. Зокрема, партії центристського спрямування у своїх програмах постійно

наголошують на формуванні в країні середнього класу західного зразка як пріоритетному завданню своєї соціальної політики. Та як тільки завершується виборчий „марафон”, так і вщухають велеречиві гасла.

Тим часом, щоб середній клас з’явився в реальності, необхідно чітко визначити, яких умов у нас бракує для його зародження і розвитку. До речі, В. Грицанюк пише: „Перед українськими політологами і соціологами стоїть проблема не тільки визначити і дослідити умови, за яких буде формуватись та розвиватись середній клас. Потрібно й створити їх, а це не так вже й легко” [3].

Формування середнього класу в Україні закономірно пов’язувалося насамперед з економічним розвитком за моделлю ліберальних реформ. Але соціальним підсумком цих реформ стало не формування потужного середнього класу, а розмивання навіть тих середніх верств, що існували в країні раніше, та поглиблення поляризації суспільства. Це, з одного боку, звузило соціальну базу реформ, а з іншого дало підстави опозиційно налаштованим політикам критикувати і мету, і спрямованість економічного реформування.

У Західній Європі середній клас перебирає на себе відповідальність за стабільний розвиток суспільства. Це, в свою чергу, сприяє зміцненню основних принципів демократії. Представники середнього класу справедливо вважають демократію ефективним компромісом між економічно панівними верствами суспільства і рештою населення, своєрідною формою соціально-політичного консенсусу.

При обговоренні проблеми середнього класу в Україні в різних аудиторіях можна почути: „Навіщо обговорювати те, чого немає в Україні?”, „Чи може бути середній клас в країні, де існує двополюсна система – клас олігархів і клас робітників?”. А ще важче зрозуміти, до якого класу мусимо віднести українських заробітчани, наприклад, в Італії, Іспанії, Португалії чи Греції. Завважимо, що українська офіційна статистика не обліковує „трудомих мігрантів”. Та й взагалі в Україні дуже непросто визначити, хто ж таки належить до середнього класу, скільки цих людей, які їх політичні уподобання.

До речі, на одному з Інтернет-сайтів розміщено статтю І. Маркова під промовистою назвою: „Український середній клас зароджується в Італії”. Так, з цим автором важко не погодитися, особливо якщо взяти до уваги, що наші заробітчани трудяться не тільки на Апенінах. І. Марков пише, що опитані українські заробітчани в Італії вважають себе потенційними бізнесменами. Майже половина (47,05 %) цих людей має вищу освіту, 32,63 % – середню, 26,14 % – середню спеціальну. Вони репрезентують широкий спектр спеціальностей: технічні (51,61 %), гуманітарні (19,35 %), медичні (3,22 %). Серед тих, хто планує започаткувати власний бізнес в Україні, 25,80 % робітників [4]. А це чверть мігрантського капіталу, який може інвестуватися в українську економіку. Варто не забувати й про мігрантські інвестиції в освіту – діти заробітчани мають можливість здобувати фах у

престижних навчальних закладах як в Україні, так і за її межами.

Реалізація ідеї середнього класу в Україні є водночас і соціальним, і політичним, і гуманітарним замовленням суспільства. Адже саме цей клас демонструє високий рівень соціальної активності, котра полягає в готовності взяти участь в акціях протесту і довести свою позицію до лінії „політичної дії”. З огляду на особливості української політичної системи, слід зауважити, що середній клас міг би стати не тільки гарантом стабільності в суспільстві, але й головним рушієм демократичних змін взагалі. Проте тут зустрічаємося з парадоксом. Згідно з вимогами ринкової економіки, середній клас має бути надійним партнером у соціально-економічних відносинах, а в громадянському суспільстві він виступає чинником прогресивних змін і якісних перетворень. Та в нашому політичному житті представники середнього класу ховаються в такій собі ніші terra incognita: на видноті тільки олігархи (клас багатіїв) і трудівники різних сфер (клас злидарів).

Але ж є й інші приклади. В країнах Балтії, скажімо, було створено сприятливі умови для розвитку приватного бізнесу. Внаслідок цього неухильно підвищувався добробут населення, зростав і міцнів середній клас. І саме він став головною рушійною силою формування громадянського суспільства.

В Україні, зауважує політолог І. Поліщук, „вибори 2004 року стали знаряддям формування нового політичного менталітету українських виборців (у тому числі й представників середнього класу – **І. К.**), у якому руйнуються старі тоталітарні та авторитарні уявлення про владу і можновладців, формується прихильне ставлення до політичних лідерів, які продемонстрували принципову опозиційність режиму олігархічної кланократії та запропонували альтернативний проект демократизації і побудови справедливішої соціальної системи” [7]. Саме „помаранчева революція” породила сподівання, що в Україні може утворитися сильний прошарок середнього класу, здатного на рішучі вчинки задля розвитку демократії. Наш середній клас, в особі його найактивніших представників, схильний підтримувати тих політиків, котрі асоціюються у нього з можливістю активізації економічних і соціальних реформ.

Проблема ідентифікації середнього класу в сучасних країнах з перехідною економікою, в тому числі й в Україні, обумовлена наявністю соціально-політичних явищ, пов'язаних з незавершеністю трансформаційних процесів. Для більшості країн пострадянського простору характерні динамічність структури суспільства; недостатній, якщо порівнювати з періодом спаду, період економічного зростання; розірваність ланцюга „освіта – професія – доходи”; значна економічна активність населення поза сферою легальної економіки.

Своєрідне трактування місії середнього класу знаходимо в програмі громадського об'єднання „Віче”, затвердженої на позачерговому VII з'їзді 16 вересня 2005 року як „План розвитку країни”. Укладачі цього документа

зауважують, що ідея суспільства миру та соціальної гармонії становить живий інтерес для всіх соціальних груп українського суспільства. „Нам треба пройти складний шлях від рівності у бідності при радянській владі до рівності можливостей у новій сучасній країні миру й соціальної гармонії. За наявності невеликого державного багатства цей шлях можна пройти лише поетапно, створюючи одну за одною верству матеріально і духовно багатих людей. На нинішньому етапі основні зусилля мають бути зосереджені на забезпеченні матеріального, духовного й численного зростання „середнього класу”. Окрім „середнього класу”, соціальними партнерами у розв’язанні цього завдання стають держава та великий бізнес, які кровно зацікавлені у стабільному суспільстві і високій купівельній спроможності населення.

До соціальної групи достатньо забезпечених громадян, яку заведено називати „середнім класом”, мають увійти підприємці, судді, кваліфіковані робітники, чиновники, фермери, вчителі, лікарі, технічна, творча та наукова інтелігенція, військові і працівники правоохоронних органів, домогосподарки, представники вільних професій. Численний „середній клас” – базова сила громадянського суспільства.

Такий вигляд це має в теорії. Але є і практична сторона проблеми. Йдеться, перш за все, про фінансову основу, або так званий стартовий капітал розвитку власного бізнесу. Зауважимо, що представників середнього і малого бізнесу ми вже маємо чимало. Вони яскраво проявили себе в процесі „помаранчевої революції” – і своєю присутністю на майданах, і матеріальним забезпеченням її учасників. Водночас потрібно було б створити умови для розвитку малого і середнього бізнесу так званих заробітчанин, що стало б вагомою підставою для поповнення середнього класу. Як уже зазначалося, капітал заробітчанин вкладається переважно в нерухомість та освіту дітей, що є позитивним явищем. Однак це одноразові вкладення й тимчасові, а не довготривалі інвестиції. Проведення 2005 року зустрічей на рівні Президента України та Кабінету Міністрів з представниками малого і середнього бізнесу засвідчило намагання пошуку нових шляхів розвитку середнього класу в українському суспільстві.

Якщо завдання якісного зростання „середнього класу” буде успішно розв’язане протягом найближчих десяти років, то країна зможе всі зусилля та ресурси спрямувати на соціальну адаптацію матеріально незабезпечених громадян і розв’язати остаточно проблему бідності. Розв’язання проблеми бідності без опори на великий національний капітал та середній клас – соціальна утопія. Будь-яке суспільство і держава мають знаходити гармонійний баланс між багатими, „середнім класом” і бідними. В іншому разі виникають соціальні конфлікти, і суспільство „розривається” зсередини” [6].

Отже, ставлячи мету, слід визначати засоби, за допомогою яких ця мета досягається. Але чи є метою українського суспільства створення та зміцнення середнього класу? Хіба можна стверджувати, що дефініція „середній клас” – це клас, який є проміжною ланкою між класом багатих

і класом бідних? І чи наявність в суспільстві такого прошарку, як середній клас, – це спосіб подолання бідності і зменшення „олігархічності” в економіці й політиці? А також можливість подолання дисбалансу в соціальній системі суспільства?

Висновки

Як бачимо, проблема середнього класу перебуває в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Політологи, політики, соціологи вважають середній клас важливим чинником соціально-політичного структурування та політичної стабільності в системі. Значна увага приділяється пошукові шляхів його чисельного зростання і підвищення вагомості в суспільстві. Водночас існує проблема створення політико-правничих та економічних передумов такого зростання і вироблення конкретних заходів, які б сприяли започаткуванню і розвитку малих та середніх підприємств.

Вважаємо, що базовими факторами формування середнього класу можна назвати такі:

а) **економічні фактори** – ринкова економіка, конкуренція, приватна власність. Поряд з цим важливим є залучення коштів заробітчан як інвестицій у створення малих і середніх підприємств, що сприяло б підвищенню питомої ваги середнього класу і корисності його для всього суспільства;

б) **політико-правові фактори** – політична стабільність, правова свідомість громадян, стабільна законодавча база, розвиток громадянського суспільства. І не лише декларації про спрощену систему відкриття своєї справи на кшталт „єдиного вікна”, а реальне його забезпечення;

в) **соціальні фактори** – освіта, соціальна роль, соціальний статус. Тут важливо не тільки сприяти розвитку освіти, але й вести роз’яснювальну роботу через ЗМІ щодо підвищення соціальної ролі та соціального статусу представників середнього класу. А це, в свою чергу, сприятиме формуванню позитивного іміджу „середняка” в суспільстві.

Ще одним важливим фактором є подальше теоретико-методологічне опрацювання проблеми. Це, передусім, завдання політології і соціології, які могли б долучитися не тільки до теоретичного аналізу проблеми, але й до вироблення конкретних шляхів для практичної реалізації, і для цього потрібен ще певний час і немалі зусилля. А ще більше часу необхідно буде для практичної реалізації нової для нашого суспільства ідеї.

Середній клас, який з’явився в посткомуністичних суспільствах країн Балтії, або, наприклад, в Чехії чи Угорщині, має інший характер свого зародження й формування, адже то країни з іншими історичними традиціями. Скажімо, хто чув про „олігархів Балтії” чи „олігархів Чехії?” Тому, вивчаючи досвід інших країн, інших суспільств, необхідно, враховуючи його безумовно, відшукувати власні шляхи, спираючись на наші жорсткі реалії й власні історичні передумови.

Література:

1. **Андрусяк І.** Міфи й упередження середнього класу / <http://www.dialogs.org.ua/ru/materials/full/2/270>
2. **Арістотель.** Політика. К. - Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 115 с.
3. **Грицанюк В.** Середній клас: теоретичні аспекти // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні. - Львів, 2001.
4. **Марков І.** Український середній клас зароджується в Італії / <http://www.for-ua.com>
5. **Пахомова Н.** Середній клас в Україні: неоплачені перспективи / <http://www.dialogs.org.ua> від 15.10.03
6. **План розвитку країни** / Під ред.: І. Богословської, І. Дідковського, О. Чалого. – К.: Видавнича компанія „Воля”, 2005, - 97 с.
7. **Поліщук І.** Вибірчий процес як детермінанта сучасної політики / Політичний менеджмент. - К., №3, 2005. – С. 137 – 139.